

Час теперішній

Наталя Андрійченко

УДК 821.161.2.09В. Шкляр

АРХЕТИПОЛОГІЯ РОМАНУ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА “ЧОРНИЙ ВОРОН”

У статті досліджується архетипологія роману В.Шкляра “Чорний ворон”, зокрема архетипи коня, матері, самості, тіні, вогню, птаха, дерева.

Ключові слова: міфологема, архетип, символ, роман.

Natalia Andriychenko. The archetypology of Vasyl Shkliar's novel “The Black Raven”

The article analyzes the system of archetypes typical of V. Shkliar's novel “The Black Raven”, in particular the archetypes of the horse, the mother, the self, the shadow, the fire, the bird, and the tree.

Key words: mytheme, archetype, symbol, novel.

Охудожненню образу Чорного Ворона – захисника вітчизни в романі В. Шкляра “Чорний ворон” сприяють міфологеми коня, птаха, дерева. За прадавньою арабською легендою, коли Господь вирішив створити коня, він покликав Південний вітер і мовив до нього: “Я хочу видобути з твого лона нову істоту, тож згустися та позбав себе плинності”. І послухався вітер. Тоді Господь узяв дешицю того елемента, подув зверху, і з’явився кінь. Отже, кінь з вітру, хай і “згущеного”, та Божого Духу [1, 302]. Європейська епоха Відродження наводить складнішу “генеалогію” коня: “Він складається з чистого повітря та вогню, і важкі елементи, земля й вода, з’являються в ньому лише тоді, коли він спокійний, чекає, коли хазяїн застрибне на нього” [див.: 4]. Кінь постає тут як утілення всіх чотирьох першостихій. Тому, зрозуміло, саме кінь персоніфікує та символізує найсакральніші царини людини: людську душу та її чинники, підсвідоме та несвідоме, красу і шляхетність, витривалість, молоду звитягу, незборимість, товарицькість, розум, пам’ять... У вигляді чудесних коней наші предки уявляли всі значні явища природи – вітер, хмари, швидкий спалах блискавиці. Зокрема, у слов’янській міфології кінь (комонь, кляса, тарпан) був однією із найшанованіших істот. Наші предки так уявляли собі добу: вранішня зоря (денниця) веде сяючих білих коней (світанкові хмаринки), відганяючи всіх шкідливих створінь вогняними стрілами. Удень коні стають червоними (рудими), увечері – сивими (темно-сірими) і вечірня зоря виводить їх із небосхилу. Ніч – це вороний (чорний) кінь. У цей час сонячний диск Хорс освітлює підземний світ. Зірки та сузір’я теж порівнювались із кінями, а чумацький шлях – із молоком небесної кобиліци. Безперечний зв’язок коней і з росю – магічною рідиною, яка зникла із появою Сонця: її випивали небесні коні.

Коней порівнювали й зі швидкокрилими птахами, утіленням усього динамічного, буйного, неспокійного й водночас мудрого. Природну міць коня приборкати може лише сильний і впевнений у собі вершник. Приборкати

дикого коня метафоричною мовою означає приборкати саму природу, примусити віддати людині частку своїх сил і можливостей. У багатьох народів світу подібне випробування входило до обряду ініціації, який мав пройти кожний чоловік.

Цікаво, що психологічні експерименти під час дослідження впливів різних звуків на людину показали: ритми кінського тупоту викликають нервові збудження в підсвідомості європейців як спогад про красу чи жах навали кіннотників. "...Цокання копит мелодійніше за флейту Гермеса" [див.: 4], – говорить один із героїв Шекспіра. Із далекого степового півдня приходили орди кочівників, і тупіт кінських копит ніс із собою жах. Відтоді вороний кінь – це образ усілякого лиха, темна сила. Разом із конем у свідомості давніх слов'ян з'явився й Вершник з уявленням про те, що весь світ лежить під копитами його коня, та з готовністю випити чашу насолоди до дна [2].

Вершник на коні – символ різноаспектний. Він несе із собою кардинальні зміни, зазвичай деструктивні. Якщо світлий кінь уособлює радість сонячного світла, то чорний несе на собі смерть. Звідси архетиповість, ейдичність образів коня, вершника, кінського тупоту в європейській, зокрема українській, культурі.

У романі "Чорний ворон" спостерігаємо різновекторну семантику архаїки коня. Із конем головного героя – Чорного Ворона – Мудеєм зустрічаємось уже на перших сторінках твору. І відтепер вони – єдине ціле, як Олександр Македонський з Буцефалом, як Рустам із Рахшем. Спроби дослідити етимологію імені коня "Мудей" привели нас до спогадів вояка петлюрівської армії Валентина Сім'янціва – колишнього офіцера царської армії, холодноярця, учасника боїв проти червоноармійців у вересні 1920 р. у Бурштині, коня якого звали "Мудей". Вочевидь, цей кінь і став прототипом романного. "А потім появився Мудей, кінь невичерпної витривалості, який навіть при малому фуражі, а іноді лише на одній водиці, творив дива... І він загинув від більшовицької кулі у Бурштині влітку 1920 року". Сім'янців – "із крові і кости кіннотник" – знав радість дружби з конем відповідної йому вдачі. "З добрим конем зростає певність себе, а з нею – і повага в товаристві. А без коня гріш ціна козакові у базарний день... І чим би я виправдав своє життя, – писав уже на еміграції (через 40 років після подій) В. Сім'янців, – коли б доля не дала мені того козакування". Це казав зрілий майстер-митець, відомий в українській еміграції скульптор! Отже, "Мудей складається з двох імен мені дорогих людей з часу мого перебування у військовому шпиталі – сестри-жалібниці Марусі – казали їй Муся... і полковника Дея, який опікувався мною після мого виходу зі шпиталю. Так воно власне мало б писатися Му-Дея" [3, 108-128, 206-227]. У творі автор не розтлумачує імені свого коня.

Отже, суцільно ідеалізованою містичною істотою виступає в романі кінь Чорного Ворона, дончак Мудей, який був товаришем Воронові й, на глибоке переконання отамана, мав душу, якби вмів говорити, то говорив би. "Коні, – пише К. Юнг, – ще у фольклорі були ясновидючими і час від часу говорять". Тричі Мудей рятує свого вершника; уперше виносить пораненого й непритомного з поля бою: "...І тоді Мудей... ліг біля нього, тихенько заіржав, припрошуючи в сідло", "доніс його, непритомного, до Євдосі, як здогадався, що пораненого отамана треба доправити саме до знахарки...". "Ворон знав, що Мудеєві *розуму не позичати*, кінь рятував його вже не раз, але як те в нього виходило, – важко сказати" [5, 12]. Удруге кінь, відчувши небезпеку, "заблукав" біля рідної хати Ворона, усю ніч ходив болотами, колом, але до хати не потикався. І лише згодом Ворон дізнався, що в його хаті на нього чатувала засідка. "...Сталось чудо. Ворон не знав, на кого, на що це чудо покласти – чи на *прозорливість коня*, що невідь-яким нюхом відчув небезпеку і "заблукав", чи на якусь лісову

силу, котра відвела від нього смертельну загрозу” [5, 123]. І в кінці роману саме Мудей, тиждень голодний, виснажений, невідомо яким зусиллям кінської волі рятує життя Воронові, принісши його до Мотронинського монастиря.

Своєю вродою, гордою поставою, розумністю й добротою кінь виховує Ворона, який, сидячи на ньому, навіть ззовні змінювався. Ворон в усьому довіряє коневі й багато в чому наслідує: “Мудей зовсім притишив крок, <...> ворухнув надрубаним вухом. Ворон і собі нашорошився” [5, 89]; “Як тільки Ворон поклався на мудрість Мудея, відразу заспокоївся...”; “Ворон так зняковів, аж Мудей переступив із ноги на ногу...” [5, 17]; “Мудей, який умить перейнявся настроєм вершника <...>, повертав набік голову, щоб краще бачити, що там попереду, і водночас – що позаду (так природа поставила очі коневі), а Ворон, припавши грудьми аж до гриви, боковим зором примічав, як його хлопці... женуть чимдуж до лісу...” [5, 216].

Отже, перед нами єдине ціле: кінь – вершник – воїн, якого наші пращури знали із часів спільноарійської єдності як китовраса – мудру істоту, що вдень царувала над людьми, а вночі над тваринами. Тому Ворон на своєму коневі “літає”, за його допомогою передбачає, віщує; розмовляє, радиться із конем, навіть ревнує коня до коханої Тіни.

При першому знайомстві Чорного Ворона із Мудеєм в отамана тремтіли руки від захвату перед красою й силою коня, а від дотику шовкових губ коня до руки “лоскіт пробіг аж у грудях. Серце його заспівало. Він притулився лицем до шиї коня і не бачив, як засвітилися очі у Гризла” [5, 36]. Спостерігаємо тут природне уподібнення – тремтіння рук і спів серця, що зачіпає архетипові та етнопсихічні глибини, адже серце в кардіоцентризмі українця завжди було найдоглибнішою інстанцією, що, зрештою, здавна репрезентує одну із першооснов буття. Захват силою і красою Коня змінює весь світ, усе довкола – люди і природа – наснажуються тією силою, діють в унісон. Тож шалена радість Ворона (тоді ще Чорновуса) через спів серця і тремтіння рук засвідчує дію космічного *Φίλοξ*, що прегарно й миттєво підносить часткове, інтимне до буттєвих висот. А очі отамана Гризла, що *засвітилися*, уособлюють чистоту, щирість події та Боже благословення цього тандему.

Сцени знайомства і прощання Ворона із конем майже ідентичні: вони утворюють своєрідне обрамлення, що символізує народження героя-месника і згодом його смерть. Тут актуалізується архетип матері, щільно пов’язаний з архетипом коня як верхової тварини. За Юнгом, кінь, перебуваючи під людиною, уособлює лоно, а відтак і землю-матір, яка є генератором усього суцього: вона народжує, видає із нетрів до життя й вона ж забирає у своє лоно те, що віджило вік.

У сцені знайомства та прощання із конем актуалізується й архетип самості (Selbst), бо для Ворона кінь – символ волі (вільного вітру), боротьби за Україну, зв’язку із рідною землею, сенсу його буття. “Самість” становить собою, сказати б, і недиференційовану єдність людського єства, й інтегровану єдність чи мету життя індивіда. Вона – чи не найпотужніший архетип, що структурує людську свідомість, власне “Я”, прагнення до цілісності, отже – досконалості. Сакральні символи – особливо трійця, хрест, а також образ батьківщини – часто слугують виявами самості в людській практиці, зокрема в художній літературі.

У романі архетип самості дається взнаки передовсім в образах рідної землі, батьківського дому – їх уособлює єдине створіння, яке до кінця лишилося з Вороном, – його кінь Мудей. Так, у момент прощання із конем, а значить і з рідною землею, коли Ворон востаннє бачить коня, його охоплює глибока туга за рідними, близькими, виникає острах перед невідомою чужою країною. Отже, “самість” порушена, тому навіть голос у Ворона “був чорний”. “Ворон обняв Мудея за голову. Притулився зарослою щокою до його щоки. Яка ж вона

гаряча. Яка ж вона...” [5, 347]. Крім того, українці в романі, зокрема Ворон, дотримуються традиції “своєї”, “сакральної” території – ідеалу, в якому чи не найчистіше виявляється Selbst, що почасти пояснює “непоступливість” українців окупантам, а відтак їхню трагедію в Україні.

У романі зустрічаємо різкий контраст між бойовим конем “дончаком розумакою Мудеєм”, яким пишався Чорний Ворон, і запряженим у воза Мудеєм по тому, як отаман мусив залишити свого коня. Мудея “обсіли, бідного, вавки, лишаї, і він тихо собі одійшов” [5, 350].

Так одним мазком відтворюється атмосфера повоєнного життя українців-холодноряців у 20-х роках ХХ століття: ще відчувається подих війни, проте мирне життя починає вступати у свої права й диктувати власні вимоги. Водночас кінь мирний, свійський, робітничий символізує ніби мирне життя, яке сприймалося частиною населення, але кінь бойовий, войовничий відмовляється від такого миру, не бажає жити в неволі. Звичайно, коні в цьому контрасті (Мудей войовничий і Мудей робітничий) якнайкраще персоналізують вдачу свого господаря, який обирає смерть, а не неволю.

Утім чи не найразючіше в романі виявляється контраст усуціль чорного коня зрадника Куземка та Зірки отамана Василя Чучупаки. Акцентовано, що в англо-арабці була біла зірка на лобі. За К. Юнгом, кінь символізує до-людську стихію, несвідоме: “кінь під людиною” знаменує підсвідоме; у магії кінь означає буттєві первні, ірраціонально-чарівні дієства [див.: 6, 81].

Безперечно, чорний, вороний кінь Куземка сугестує архетип Тіні – його несвідоме некрофільне спрямування, що, зрештою, і реалізується в романі. Психоаналітично ж чорний кінь вражаюче охудожнює підсвідоме *mortido*, тобто посиленний потяг людини до руйнації. Чорний кінь у магії означає смерть. Показовий тут початок розділу – розповідь про підступну зраду брата братом. Тричі являється чорний братів кінь Вовкулаці як символ смерті та ніби супроводжує його до фіналу. Перша зустріч із конем підтверджує страшні здогади Вовкулаки щодо брата-зрадника: Вовкулака “упізнав братового вороного...”; “Свого коня Вовкулака прив’язав за стодолю <...>, а далі не знав, що робити... боявся того, що буде далі, і тільки якась невидима сила підштовхувала його в спину – давай, давай, ти про це здогадувався давно” [5, 93].

Друга зустріч із конем лише утверджує Вовкулаку у правильності його рішення – убити брата-зрадника. І братів кінь не рятує господаря, а ніби допомагає справедливому месникові. Кінь (третя зустріч), побачивши Вовкулаку, “повернув голову в його бік... і тихо форкнув” [5, 94]. Після страти брата Вовкулака відпускає вороного, який зробив свою справу, відсторонився, але не зник остаточно.

На противагу цьому англо-арабка Зірка із білою зіркою на лобі символізує вітальність, красу, духовну високість, незвичайність – риси, притаманні її вершникові, холодноряському отаману Василеві Чучупаці. Побачивши, як вороги – чекісти в’яжуть його брата, знаючи про катування “в чекістських мордовнях”, Василь “не вагався ані секунди”, розвернув Зірку й помчав визволяти Петра й Павла (імена знакові). “Зірка несла його рівно і легко, бо добрий кінь завжди відчуває свого вершника, добрий кінь, повірте мені, уміє відчути запал і радість боротьби” [5, 14]. Зірка була до кінця зі своїм вершником. “І тоді до нього, вже мертвого... підійшов із жалем великим, що не вдалося живцем захопити отамана, командир ескадрону Митюха Герасімов і здивувався, бо замість страшного бандита побачив хлопця років двадцяти п’яти з білявим волоссям і блакитними очима, які дивилися у квітневе небо і всміхалися першому, вже по-справжньому теплому сонцю” [5, 15]. Тож гніда кобила як архетип вогню “вогняної масті” містить у собі червоний відтінок –

дещицю крові, що імплікує як життєвість, так і “важку воду”, “трагедію”, “смерть”; так само гніда масть передбачає й коричневий колір, колір землі із перегноем на Черкащині. Біла “зірка” на такому тлі, ясна річ, спрямовує нашу увагу до небесної чистоти.

Виконавши свою місію божественної істоти, гине й Тася, кобила вершника Вовкулаки. Смерть-куля потрапляє їй у білу “панчішку” на нозі: смерть – чорне – завжди намагається поцілити в найкраще, біле, чисте і знищити його. У мить переходу Тасі в потойбіччя в “темному великому оці відбивалася маленька зірочка – то мерехтіла сльоза”. Та зірочка ніби супроводжувала Тасю в зоряну вічність. “Коли Ворон приставив дуло до вуха (це єдине, що він міг ще зробити для Тасі), вона все зрозуміла й примружила око. – Наздоганяй Вовкулаку, – сказав Ворон. – Вам буде добре удвох... Відвернувшись, він спустив курок” [5, 330].

У “Чорному Вороні” сповна актуалізується міфологема кінського тупоту. Цікавою особливістю є те, що дихотомія “жах-краса кавалерійської навали” тут виступає як єдине ціле. Поранений у бою, Ворон непритомніє, “чіпляючись за гриву коня, він уже нічого не бачив, та якийсь час крізь темряву чув, як стугонять копита, тільки не міг збагнути, чи то вони крешуть під ним, чи по ньому” [5, 47].

Із волі автора страх перед кінським тупотом різко змінюється замилюванням красенем-вершником на прегарному коні. “...Мудей відразу пішов дриндом, таким собі граційним клусом, від якого і вершник одразу вирівнювався у спині і розправляв плечі” [5, 12]. Вершник (отаман Ворон, отаман Чучупака, Вовкулака, які прославилися під час війни з окупантами за свою землю), справді має “весь світ під копитами свого коня” й водночас лишається ніжним, добрим, справедливим отаманом для “своїх”. Тож прадавня дихотомія “жах-краса кавалерійської навали” та архаїка Вершника постають у творі на повну силу.

Додамо ще й улюблений в Україні образ вершника – справедливого месника, що героїчно захищає батьківщину, ставиться із любов’ю до простих трударів, шляхетно поводить не лише із жінкою, а й із деревом у лісі, плекає високоморальні, духовні цілі, але не цурається й земної прагматики.

Поліфункціонально виявляються у творі й міфологеми птаха та дерева. Образ чорного ворона, дуже поширений у міфологічних уявленнях, пов’язується із різними елементами Всесвіту – підземним світом, землею, водою, небом, сонцем: це свідчить про глибоку міфологічну семантику персонажа. Ворон – віщий птах, символ мудрості, довголіття, посередник між трьома світами. Він годується падлом, тому його пов’язують і з царством мертвих, і з землею, але водночас і з небом – символом будь-якого птаха. За К. Леві-Стросом, те, що Ворон живиться стервом, характеризує його як культурного героя: це не тваринна, але й не рослинна їжа, тому ворон – певний компроміс між хижими і травоядними тваринами. Ворон – медіатор між життям і смертю, між небом і пеклом. Він – “санітар лісу”. Ворон здатен передбачати майбутнє, попереджати про лихо, смерть, бо вміє наслідувати людську мову. Отже, його роль – не приносити зло, а сповіщати про нього, що яскраво відтворює український фольклор, писемна література:

Летить ворон з чужих сторін
Та й жалібненько кричє:

“Вставай козаче молодий,
Твоя дівчина плаче!..”.

Етимологія слова “ворон” указує або на крик птаха (це романо-германські, кельтські, угорські мови), або на його колір (слов’янська, арабська, китайська мови). Із латини “крас” (cras) означає завтра, а відтак у Давньому Римі ворона асоціювали із надією. Образ ворона амбівалентний. Якщо в Китаї ворон – солярний символ, у Греції – символ довголіття, плодючості, а у слов’ян – віщий

птаха, що живе до трьохсот років, володіє таємницями – віщує напад ворогів, смерть, дає поради героям у билинах і казках, знає, де заритий скарб, то в Індії він – символ смерті; у міфах північноамериканських індіанців ворон здебільшого символізує творче надприродне, трикстера, культурного героя, деміурга.

Різняться функції ворона й у релігіях світу. Так, у християнстві ворон – символ гріха. У символіці гріхопадіння він сидить на Дереві Пізнання, з якого Єва зриває яблуко. Ворон символізує самоту й самотність, а відтак святих самітників Антонія, Онуфрія, Вікентія Сарагоського, Павла Затворника. В іудаїстській і мусульманській традиціях ворон – символ руйнації, обману, загибелі. Навіть у міфі про всесвітній потоп роль цього птаха суперечлива.

Так, у вавилонському епосі про Гільгамеша (“Про того, хто бачив усе”) аккадський Ной Утнапішті посилає із човна послідовно ластівку, голуба та ворона, аби дізнатися, чи є де суходіл. Перші дві пташки повернулися ні з чим, і лише ворон не повернувся, а отже, знайшов землю... У біблійному потопі, що бере свої витоки із вавилонського, ворон теж не повертається, але Ной посилає слідом голуба, що й приніс гілку оливи. Отже, у цій версії голуб – добрий вісник; ворон – поганий. Ной, за легендою, проклинає ворона, обертає його із білого на чорного. Одна з українських легенд, переказана С. Головіним, розповідає, що ворони в раю мали чотириколірне пір'я, але після гріхопадіння почали їсти падло й почорніли. Лише в нові часи, у новому раю буде відновлена їхня первісна краса.

Саме ім'я цього дивного птаха – Чорного Ворона – бере собі за прізвисько колишній штабс-капітан царської, а згодом петлюрівської армії, кавалер трьох георгіївських хрестів Чорновус, ставши на шлях боротьби за волю України проти окупантів. Бере спонтанно, раптово побачивши цього птаха на дереві. Але потім, упродовж свого бойового життя, із честю виконує функції ворона. Вороги, що ступили на рідну землю й чинять наругу над людьми, вірою, традиціями цього краю, для Чорного Ворона – нелюди, стерво, яке треба прибрати і звільнити ліси, поля, а разом і всю Україну. Небесна блакить увиразнює високість ідеї, прагнень месника. Вона сугестує із синім вилиском хижого чорного птаха. “Чорновус поглянув у синє-синюще небо. І побачив на вершечку граба великого хижого птаха, такого чорного, аж синій відлиск пробігав по ньому. – Чорний Ворон, – сказав він. – Як почувеш, батьку, щось про Чорного Ворона – то буду я” [5, 39].

У романі образ чорного ворона відіграє важливу ідейно-композиційну роль: він обрамлює твір, його очима подається доля України; через сприйняття ворона характеризуються її вороги; у думки ворона автор укладає філософські відступи-роздуми – міркування про сенс життя, про одвічність природи й миттєвість людського життя, про зло й аморальність людей.

Ворон стає свідком найгостріших подій у творі, а часом – і найганебніших дій людини. Жорстокість і садизм окупантів викликають у птаха, що багато чого бачив на своєму віку, почуття жаху, здивування ницістю істоти на двох ногах. Отже, ворон – свідок, спостерігач, суддя.

Знайомство із птахом відбувається на перших сторінках роману, коли ворона розбудили люди, що ховали отамана Веремію. “На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько. Воронові було вже двісті сімдесят літ... Глухий і підсліпуватий, а проте добре бачив що йому треба” [5, 7]. Знакове тут те, що ворон сидить саме на дубі, а не на іншому дереві. Дуб – небесне, сонячне дерево. У світлі фрейзерівської антропології дуб – священне дерево слов'ян – вісь життя. Дж. Фрейзер так тлумачить сакралізацію дуба: у найдавніші “арійські” часи,

коли Європа була вкрита густими лісами, наші пращури найбільше благ видобували із дубового дерева – головно вогонь, який, породжений тертям, підтримує й посилює сонце в небі. Тобто дуб – сонцетвірне джерело. Але пізніше люди зрозуміли, що Сонце є першобогом вогню, воно блискавицею запалює дуб, передаючи йому божу енергію. Тому в уяві прадавньої людини дуб став Небесним Божим Деревом. Відомо, що за ушкодження дуба в давнину жорстоко карали (смертю), а самому дереву вклонялися [7, 662].

У В. Шкляра шляхетні лісові месники навіть завели таке правило: “...Давати по двадцять шомполів “на голе тіло” кожному, хто занастить бодай одне дерево” [5, 25], бо ліс – їхня домівка, прихисток і водночас страшна зброя проти ворогів, активний учасник подій. “Піти до лісу” означало стати захисником рідної землі. Причини приходу до лісу були різні: “...В того москалі хату спалили, того пограбували, у того дівчину згвалтували...” – і лише один козак прийшов, бо прочитав Шевченкового “Кобзаря”: “От де сила!... треба часом почитати козакам уголос. Краще за всяку муштру” [5, 39].

“Лише дерево й людина у природі вертикальні: вони становлять один тип живих істот” – тих, що поєднують підземелля, землю та небо [1, 271]. Відтак триєдиний зв’язок: підземелля – земля – небо характеризує як ворона, так і дуб, що наголошує всеохопність цього символу. Цікавою художньою деталлю є те, що ворон саме на дубі починає й так само закінчує свою розповідь; тобто створюється певне обрамлення: “Чорний ворон, який сидів на суку старезного дуба і майже зливався з його обвугленим стовбуром, ліниво, але й трохи здивовано назирив за людьми... Ворон і сам не любив каркати, але зараз у нього так засвербіло в горлі, що він не міг стриматися. Щось він добачив, щось передчув таке, від чого недобрий лоскіт пробіг його голосницею, і ворон, розтуливши червоного рота, хрипко, по-старечому каркнув” [5, 309]. Червоний колір – колір крові сукупно із чорнотою ворона “як обвугленого стовбура”, та ще й здатність віщувати, погане передчуття птаха символізують кінець боротьби, програу битву героя та його смерть. Загибель усіх месників, серед них ніби й отамана Чорного Ворона, зумовила і смерть самого птаха. Помирає він на перетинці хреста Івано-Златоустівської церкви із думками про те, що “нічого немає вічного” під сонцем, що люди не живуть двісті років, “не живуть і ніколи не житимуть, – чомусь зловтішно подумав ворон, хоч мав добре і чуйне серце... Утім, і рік, і сто, і триста пролітають, як один день, – тямкував собі далі ворон...” [5, 332]. “Старий ворон відчув, що серце його зупиняється. Це смерть, спокійно подумав він і навскоси полетів донизу. Вдарившись об землю, ворон перекинувся на бік і єдиним своїм видющим оком востаннє подивився у небо...” [5, 348]. Отже, останній погляд у небо – символ незнищенності, вічності, надії, що смерті цих героїв були не марні. Ворогів, що прийшли на рідну землю ворона, автор подає очима птаха: “...Вони гелґотатимуть нетутешньою мовою, чужі, рогаті, себто в рогатих шапках-будьонівках... прийдуть і викопать труну, відкриють віко, та замість отамана знайдуть там тільки записку, від якої можна було здуріти.

Ворон тихенько реготне, затуливши дзьоба крилом, щоб не каркнути, щоб його не почули, бо тоді рогаті, зганяючи злість, пальнуть ще й по ньому. Ворон не боявся смерті, але він не любив, коли пахне смаленим, а на старості літ ще й не терпів запаху горілого пороху” [5, 7].

Це видиво налаштувало птаха на спогади, адже він бачив, спостерігав історію цієї землі майже триста років, і завжди ця земля була ласим шматком для завойовників. Саме в думки птаха автор вкладає роздуми про одвічне бажання людей убивати, грабувати, жититися працею інших. І навіть Ворон, що викльовує очі мертвим, набагато кращий за так званих людей, бо тварини

вбивають, аби прогледувати своїх дитинчат, а люди – заради задоволення, самоствердження, збагачення, влади. “Скільки ворон себе пам’ятає, сюди лізуть та й лізуть якісь заволоки, а люди тутешні змушені покидати домівки і йти до лісу, щоб боронити свій край... Скрізь панували прибудди, тутешні сміливці святили в лісах ножі, тепер вони знов об’явилися, бо все вертає на коло своє і нічого нового немає під сонцем (ідеї біблійного Екклезіаста. – Н. А.); люди схильні чинити зло, і, скільки ворон себе пам’ятає, те зло брало гору; люди – чудернацькі створіння, вони постійно вбивають одне одного, тоді як ворони і кігтикком не зачеплять живої істоти, ось і він, чорний ворон, навіть за найлютішої голоднечі не задер ні горобця, ні найдрібнішого мишеняти. Дохлятину, стерво, падло – так, їв, навіть викльовував очі з трупів, бо їх все одно не підняти й не оживити. Смерть є смерть, думав ворон. Десь і моя походжає вже недалечко” [5, 150].

Цим роздумам передуює притча, якою ворон утручається в боротьбу лісових месників, ніби підказує їм тактику і стратегію виживання в лісі. Це розповідь про щасливий порятунок самого ворона, його хитрість, винахідливість, маневреність, коли він вижив, сховавшись у норі лисиці, що вполювала бідолашних птахів, крила яких після дощу й морозу скувала крига й вони не могли злетіти: “...Ніхто ж не шукає добра у себе під носом” [5, 149].

Ворон – свідок ключових подій у романі: він спостерігає народження синочка Ганни та отамана Веремії, аналізує помилки жінок-повитух, коментує їхні недолугі дії, убачаючи в них погану прикмету, тобто віщує недобре. Птах простежує долю хлопчика, він свідок його божественного порятунку, незважаючи на лихії ознаки, адже переховують хлопчика у сліпої чаклунки, що живе на болоті. Болото – стояча, тяжка вода, яка символізує смерть, і ворон акцентував на лихій прикметі при народженні хлопчика. Проте все це “лихо” підлягає добрій волі месників і допомагає у шляхетній справі порятунку немовляти. Що ж до самого ворона, то автор наголошує: він “не був нічним птахом” [5, 229], відтак у дихотомії образів смерть/життя, земля/небо актуалізується останнє, що сприяє утвердженню Добра.

Отже, розгляд “Чорного Ворона” під кутом зору архетипології дає підстави як мінімум констатувати в тексті різну міру сакралізації архетипів матері, самості, тіні, вогню, коня, птаха, дерева. Коні у В.Шкляра насправді поєднують у собі всі першостихії – вогонь, воду, землю, повітря із їхньою непростю атрибутикою. Поліфункціонально постає у творі міфологема птаха – чорного ворона. Фрейзерівський модус сприяє глибшому розкриттю такого ритуального образу, як священний дуб.

Та головне – усі ці чинники спрацьовують художньо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башляр Г. Грєзы о воздухе. – М.: Изд. гуманитар. лит., 1999. – 344 с.
2. Кримський С. Ейдоси зустрічі культур. Електр. ресурс. Режим доступу: <http://fanej.net/?p=10>.
3. Сім’янцив В. В Зимовому поході (За Державність: Матеріали до Історії Війська Українського). – Торонто, 1964, 1966.
4. Шекспір В. Король Генріх V. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/SHAKESPEARE/henry5.txt>.
5. Шкляр В. Чорний ворон. – К.: Ярославів вал, 2009. – 353 с.
6. Юнг К. Практическое использование сновидений. – Минск, 1998.
7. Фрэйзер Дж. Золотая ветвь. – М., 1984.

Отримано 28 березня 2013 р.

м. Київ

